

ARAPÇA ALINTI KELİMELERİN LEZGİ DİLİNDEKİ SES KARŞILIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AHMET KÖMÜRCÜ*

An Evaluation of Borrowed Words in Arabic on the Sound Equivalents in Lezgi Language

Abstract: Languages have relations with each other and they are also influenced by each other like people. It is certain that there is no pure language composed of only their own words and there is no country whose people speak only one language as well. Language of Lezgi is naturally influenced from other local languages because it is one of the languages in Dagestan region and there are many local languages spoken in this area. As a result of this influence, there are many Arabic words quoted by language of lezgi and these words are still actively used. In this article, after the historical relations between Arabian and lezgis described, brief information is given about lezgis and their language, and then the sound evolution of Arabic words quoted by language of lezgi are examined. While doing this, historical process, period of transition and the way of transition are also taken into consideration.

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD
[ahmet.komurcu@amasya.edu.tr].

Key words: Lezgis, Language of lezgi, quoted Arabic words, phonetic changes

Öz: Diller tıpkı insanlar gibi birbirleri ile ilişki içerisinde olup birbirlerinden etkilenmektedirler. Dünyada tek bir dilin konuşulduğu ülke bulunamayacağı gibi başka dillerden kelime almadan, sadece kendi kelimelerinden oluşan saf bir dilin olmayacağı da muhakkaktır. Lezgi dilinin, çok sayıda dilin konuşulduğu Dağıstan dillerinden olması hasebiyle diğer diller ile kelime alış-verişinde bulunması gayet tabidir. Bu alış-veriş neticesinde Lezgi dilinde Arapçadan geçen çok sayıda kelime bulunmakta ve bunlar hâlâ canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Makalede, Lezgilerin Araplar ile ilişkisinin tarihi seyri anlatıldıktan sonra Lezgiler ve dilleri hakkında kısa bilgi verilmiş, sonrasında da Lezgi yazı dilindeki Arapça alıntı kelimelerde görülen ses değişimleri incelenmiştir. Bu yapılırken, tarihî süreç, geçiş dönemleri ve geçiş yolları dikkate alınmıştır. .

Anahtar Kelimeler: Lezgi dili, Lezgi dili, Arapça alıntı kelimeler, ses karşılığı.

Giriş

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanır. Dil sayesinde insanlar kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilere girdiği gibi milletler de çevresindeki milletlerle dil vasıtasıyla ilişkiye geçer ve iletişim kurarlar. Bunun neticesi olarak, birbirlerinden etkilenir, sözcük alır, sözcük verirler.

Lezgi dili sözlü ifade biçiminden yazılı ifade biçimine doğru tarihi seyri içerisinde sadece kendi iç bünyesinde değişiklikler yaşamamıştır. Bunun yanında komşu dillerle de etkileşime girmiştir. Aralarında kök birliği bulunmayan dillerde gözlemlenen çok eski ödünçleme ilişkileri ve yapı benzerlikleri, bu etkileşimin varlığını ortaya koymaktadır¹.

Dillerdeki alıntı kelimeler, ilişkide olduğu dilden doğrudan alınabildiği gibi yazı dilinin gelişmesine paralel olarak başka dillerin yardımı ve vasıtasıyla da alınabilmektedir. Örneğin; Lezgi dilinde kullanılan Arapça asıllı *Əfzəl* (*Efzel*) “daha faziletli, efdal” (Ar. أَفْضَلٌ) kelimesinin fonetik yapısı Azerbaycan dilindeki kullanılan şekle

¹ Semih Tezcan, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, 1978, s. 271.

benzemektedir.² Lezgi diline uygun ses değişmesi gerçekleşseydi bu kelime “Afzal” şeklinde olmalıydı. Bu bize, ödünçlemenin dolaylı yoldan, başka dil vasıtasıyla da olabileceğini göstermektedir.

I. Lezgi-Arap İlişkilerinin Sosyokültürel Boyutu

Dağıstan’ın güney ve Azerbaycan’ın kuzey doğu bölgesinde yoğun olarak yaşayan Lezgilerin Araplar ile olan ilişkilerinin Hz. Ömer döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Zira Lezgilerin yaşadığı bölgenin önemli bir şehri olan Derbent bir görüşe göre 23/644 yılında ‘Abdurrahmân b. Rebî’a³ diğer görüşe göre de 32/652-53 yılında Selmân b. Rebî’a⁴ tarafından fethedilmiştir.

Fetih sonrasında bazı müslüman Arap gruplarının Dağıstan’da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet, Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmış ve Lezgilerin bir kısmı sekizinci yüzyılda müslüman olmaya başlamıştır.⁵ Lezgiler, diğer Kafkasya halklarına nisbeten İslâmiyet’in gereklerini yerine getirmede çok azimli ve gayretlidir. Bir Rus yetkilisinin Kafkasya’dan Moskova’ya gönderdiği raporda şöyle denilmektedir; “Çerkesler Muhammed peygamberin dinindedir, fakat dine pek önem vermezler. Hele Lezgi ve Çeçenler’de olduğu gibi, hiç şeriat tutkunu değildir”.⁶

18 ve 19. asırlarda Arapça ve İslâmî ilimlerin öğrenimi, Dağıstan’da çok revaçtaydı. 1928 yılına kadar yaklaşık kırk civarındaki Dağıstan milletlerinin ortak edebi dili Arapçaydı. Âlimler eserlerini Arapça veya Osmanlıca olarak kaleme almaktaydılar. Dini duygu ve dini hayat, Dağıstan’da çok kuvvetliydi.⁷ Bunun en güzel örneği, Lezgi âlimi Muhammed Yarağî’dir. O, Nakşibendi tarikatının Dağıstan’a gelmesinde

² Bk. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, AMİA Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü Yayını, Bakü, 2006, c. II, s. 67.

³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Heyet)*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, c. II, s.87.

⁴ Ziya Musa Bunyatov, “Dağıstan” *DİA*, Ankara, 1993, c. VIII, s.170; Ahmet Önkal, “Bâhilî Abdurrahman b. Rebîa”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 485.

⁵ Harry Walsh, *Ibero-Caucasian. Muslim peoples: A World Ethnographic Survey*, Connecticut, 1978, s. 177.

⁶ Ali Kasumov, Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Ankara, 1995, s. 32.

⁷ Ahmet Kömürcü, “Lezgi Âlimi Muhammed Yarağî’nin Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesindeki Rolü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 33, Mayıs-Temmuz 2007, s.168.

ve yayılmasında büyük katkı sağlamıştır. 1772 yılında Yukarı Yarağ köyünde doğan M. Yarağî, eğitimine dört yaşlarında babasının medresesinde başlamış, bölgenin önemli medreseleri olan Ahtı ve Sogratlı medreselerinde okuyarak, yirmi sekiz yaşında icazet almıştır. Medreselerde öğrenci okutan Yarağî, 1821-1925 yıllarında Dağıstan'ın bağımsızlık, ilim ve kültür tarihinde çok önemli yer alan Cemaleddîn Gazi Kumuk, Gazi Muhammed, Şeyh Şamil ve Abdullah el-Kadarî gibi şahsiyetlere hocalık yaptı. Arapçayı çok iyi bilen Yarağî'nin Arapça kaleme aldığı, 1116 beyitten oluşan "Kasîdetü't-Tâiyyeti'l-Kübrâ" ve 210 beyitten oluşan "Kasîdetü't-Tâiyyeti's-Sugrâ" isimli iki kasidesi vardır.⁸ Yarağî'nin bütün eğitim ve öğretimini Dağıstan'da ikmal etmesi, akabinde eserlerini Arapça yazması, Lezgilerin İslamiyet ve Arapça ile kuvvetli münasebetini ortaya koymaktadır. Dağıstan halkı, -o cümleden Lezgiler- 70 yıl komünist idaresinde ve ateizm baskısı altında kalmış olmasına rağmen, bugün dahi dini değerlere sınımsız bağlıdır.

142
OMÜİFD

İslamiyet Kafkasya halklarının toplumsal yapıları üzerinde çok çeşitli tesirler bırakmış ve değişmeye sebep olmuştur. Batı Kafkasya'da aristokrasinin zayıflamasına ve toplumsal tabakalar arasında eşitlik düşüncesinin gelişmesine sebep olan İslâmiyet, 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini de yıllarca geciktirmiş ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanışma oluşturulmasına vesile olmuştur. Ruslara karşı "etnik kimlik" özelliği kazanan İslâmiyet sayesinde Kafkasya halkları "Birleşik Kafkasya" ideali etrafında toplanmışlardır.⁹

Lezgiler, Dağıstan'ın en köklü milletlerindendir ve asırlardır aynı topraklarda yaşamaktadır. 18. yüzyıldan itibaren feodal bir yapıya sahip olan Lezgiler, 20. Yüzyılın başlarına kadar bu yapıyı sürdürdüler. Toplum, beyler, özgür köylüler ve köleler şeklinde tabakaya sahipti. Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetine geçtikten sonra tarım sektöründe Kolhoz ismiyle örgütlenen birlikler olarak yapılandılar. Kolhozlarda hayvancılık çiftçilik ve bahçe işlerinde çalıştılar. Sanat alanında ise daha

⁸ Bkz. Ahmet Kömürcü, *Lezgi Âlimi Muhammed Yarağî'nin Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesindeki Rolü*, s.167-171.

⁹ Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, S. 7(25,), 1998, s. 46.

çok halıcılık, dokuma, resim, deri ve yün işlemeciliği ile halı, çanta, çorap ve mezar taşı süslemesiyle meşgul oldular.¹⁰

Mûsiki, bilim ve edebiyat alanında da önemli ilerlemeler kaydettiler. Kelâm âlimi Korkurlu Sait, tasavvuf şairi Etim Emin, Azerice yazar tarihçi Hasan Alkadarî, şair Seyfullah Çobanzade, şair Emin Arslan, şair Hacı Ahtî, Dağıstan'ın millî şairi Süleyman Stalski, Kuruglu Tahir Âlimov, Alibeg Fatahov ve Şah Emir Maradov Lezgilerin en önemli âlim, şair ve yazarları arasında yer almaktadır.

II. Lezgiler, Lezgi Dili ve Arapça İle Etkileşimi

Lezgiler, çoğunluğu Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusu başta olmak üzere Rusya Federasyonu'nun çeşitli şehirleriyle Türkiye'nin İzmir ve Balıkesir şehirlerinde ikamet etmektedir.

Lezgilerin, Rusya Federasyonu İstatistik Kurumu 2010 yılı verilerine göre 473 bin 722'si Rusya'da,¹¹ Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu 2009 yılı kayıtlarına göre 180 bin 300'ü Azerbaycan'da¹² yaşamaktadır.

143

Çoğunluğu Sünnî ve Şafi'î mezhebinden¹³ olsa da çok az bir kısmı Şii¹⁴ olan Lezgiler, kendi dilleri olan Lezgi dilinin yanı sıra Rusça ve Azericeyi de kullanmaktadırlar.

OMÜİFD

Lezgi dili, Kuzey Kafkas dillerinden Dağıstan dilleri gurubuna girmektedir. Yirmi altı dilden oluşan Dağıstan dillerinin on tanesini Güney Dağıstan (Lezgi gurubu) dilleri oluşturmaktadır. Bu diller: Lezgi, Tabasaran, Rutul, Ağul, Arçı, Krız, Buduh, Udin, Hinalug dilleridir.¹⁵ Lezgi Dili'nin Küri, Kuba ve Ahtı olmak üzere üç ana lehçesi bulunmaktadır.¹⁶ Bu diller ailesinde sesler kalın olup telaffuzları çok zordur. Lezgi dilinde kırk beş harf vardır. Onlardan on bir tanesi sesli

¹⁰ Boris Vvedensky, Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 8 Aralık 1958, c. X, s. 256.

¹¹ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf 22.10.2014

¹² <http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> 16.10.2014

¹³ Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir, 2006, s. 46; *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, "Lezgiler", Milliyet Yayınları, c. XIV, s.7461-7462.

¹⁴ Davut Dursun, "Lezgiler", *DİA*, İstanbul, 2003, c. XXVII, s. 169.

¹⁵ B.B. Halibov, *Lezgi Dillerinin Fonetik Karşılaştırılması*, Moskova, 1980, s.79.

¹⁶ Dursun, *a.g.m.*, c. XXVII, s. 170.

otuz üçü sessizdir. “b” harfi ise Rusçada olduğu gibi sesleri yumuşatmak için kullanılmaktadır.

1917 yılı Bolşevik inkılâbından önce Arapçadan çok faydalanan ve Arap alfabesini kullanan Lezgiler, 1928 yılından itibaren Latin alfabesini, 1938 yılından sonra ise Rus (Kril) alfabesini kullanmışlardır.¹⁷ Günümüzde Dağıstan Lezgileri Kril alfabesini, Azerbaycan Lezgileri ise Latin alfabesini kullanmaktadırlar.

Günümüzde Lezgi dilinde kültürel ve edebi eserler kaleme alınmakta, gazete-dergi, radyo ve televizyonlarda kullanılmaktadır.¹⁸ Lezgi dili, Dağıstan’da orta öğretim okulları ile üniversitelerde okutulmaktadır. Lezgilerin sözlü ve yazılı folklorunda, tiyatrosunda ve müziğinde canlı olarak hayatiyetini devam ettirmektedir.

Lezgi dilinin Arapça ile alışveriş içinde olması kaçınılmaz olmuştur. Bölgenin diğer dillerinde olduğu gibi Lezgi dilinde de çok sayıda Arapça alıntı kelime vardır ve bunlar tabii olarak ses ve anlam bakımından kaynak dillerdeki şekillerine göre az veya çok değişmiştir. Lezgi diline geçen Arapça kelimelerdeki ses değişmelerinin her zaman ve her kelimedede veya seste sistemli olarak gerçekleşmediği görülür. Meselâ; Arapça kelimelerin çoğunda, üstünlü sesler Lezgi dilinde /a/ ünlüsü ile karşılanmıştır. *Азан* (*Azan*) “Ezan” (Ar. أَذَانٌ), *Давам* (*Davam*) “Devam” (Ar. دَوَامٌ), *Жаваб* (*Javab*) “cevap” (Ar. جَوَابٌ), *Салам* (*Salam*) “Selam” (Ar. سَلَامٌ) vb. Bazı kelimelerde ise /e/ ünlüsüne dönüşmüştür *Хелвет* (*Xelvet*) “Halvet, yalnız” (Ar. خَلْوَةٌ): *Эфзел* (*Efzel*) “daha faziletli, efdal” (Ar. أَفْضَلٌ), *Делил* (*Delil*) “Delil, rehber” (Ar. دَلِيلٌ), *Беден* (*Beden*) “Beden” (Ar. بَدَنٌ). Aslında normal olarak üstünlü seslerin /a/ sesine dönüşmesi beklenirdi. Çok az da olsa bazı Arapça alıntı kelimelerde buna benzer systemsiz gibi görülen ses değişmeleri vardır.

Bu kelimelerin Azerbaycan dilinde de aynı sesle kullanıldığını görülmektedir. Bu, Arapça alıntı kelimelerin farklı dönemlerde Lezgi diline geçtiğini ve bu geçişin dolaylı olarak ilişki içerisinde olduğu diğer diller –Osmanlıca, Azerbaycan dili ve Farsça- vasıtasıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

¹⁷ R.İ. Gaydarov, S.M. Mirzehanov, G.R. Ramaldanov, *Lezgi çal* 6-7, Mahaçkala, 1992, s. 3.

¹⁸ *Komünist Gazetesi* 4 Haziran 1987, s.4.

Lezgi diline geçen söz konusu alıntı kelimelerdeki ses değişmelerini doğru yorumlayabilmek için onların geçiş dönemlerini ve geçiş yollarını tespit etmek gerekmektedir. Alıntı kelimelerde görülen bu ve buna benzer ses olaylarına dayanarak söz konusu kelimelerin farklı dönemlerde Lezgi diline geçtiğini söyleyebiliriz.

Arapça alıntı kelimelerin Lezgi diline Türkçe ve Farsçanın aracılığının henüz söz konusu olmadığı çok daha eski dönemlerde girmeye başladığı söylenebilir. Lezgi dilinde görülen Arapça alıntı kelimeler, VII. yüzyılda ilk Arap akınlarının başlamasıyla birlikte girmiş olmalı. Bu, yazı dili ile değil, konuşma dili yoluyla gerçekleşmiştir. Çünkü Arap akınlarının Dağıstan'a ulaştığı yıllarda, Lezgiler yazı diline sahip değildi.

Bölgenin tarihine ve Arapça alıntı kelimelere bakıldığında bu geçişin üç dönemde gerçekleştiği söylenebilir.

1. Dağıstan'ın Arap akınlarına maruz kaldığı, İslâmiyet'in yayılmaya başladığı ilk dönem (VII-XI. yy.); Arapça alıntı kelimelerin bir başka dil vasıtasıyla değil, Araplardan herhangi bir vasıtaya ihtiyaç duyulmadan alındığı dönemdir.

2. Selçukluların Dağıstan'a girdikleri yıllardan itibaren İlhanlı, Altınorda, Timurlular, Şirvanşahlar ve Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü ikinci dönem (XI-XVII. yy.). Arap tesirinin doğrudan söz konusu olmadığı dönemdir. Bu dönemde alınan Arapça kelimeler ilim dili olarak kitaplar yoluyla alınmış olabilir. Osmanlıca ve Azerbaycan Türkçesinin buna katkı sağladığı kuvvetle muhtemeldir.

3. Dağıstan'da Safevî hâkimiyetinin hüküm sürdüğü üçüncü dönem (XVII-XIX. yy.). Arapça alıntı kelimelere Azerbaycan Türkçesi ve Farsçanın katkısının olabileceği dönemdir. Arapça ilmi kitaplar ve Osmanlıca, Azerice ve Farsça edebi eserler yoluyla bu katkı gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada kullanılan sözcükler M.M. Gacıyev'in "Rusko-Lezginski Slovar"¹⁹ (Rusça-Lezgice Sözlük) eseri taranarak elde edilmiştir.

¹⁹ M.M. Gacıyev, *Rusko-Lezginski Slovar*, Mahackala, 1950.

Örneklendirilen Arapça alıntı kelimeler, Kril alfabesiyle verildikten sonra Latince okunuşu ve Lezgi dilindeki anlamı ifade edilmiş, daha sonra da Arapça karşılıkları verilmiştir.

III. Arapçadan Lezgi Diline Geçen Kelimelerdeki Ses Değişimleri

1) Arapça Alıntı Kelimelerdeki / ح / ه / غ / Ünsüzleri

Arapçadan alınan kelimelerdeki / ح / ه / غ / ünsüzleri Latince / Q / ünsüzü ile karşılanmıştır.

Гьал (Qal) “Hâl, durum” (Ar. حَالٌ),

Гьурия (Quriye) “Hürriyet, özgürlük” (Ar. حُرِّيَّةٌ),

Гьакъикъат (Qakikat) “Hakikat, gerçek” (Ar. حَقِيقَةٌ),

Гьарарат (Qararat) “Hararet, sıcaklık” (Ar. حَرَارَةٌ),

Гьасил (Qasil) “Hasıl olmak” (Ar. حَاصِلٌ),

Игътияж (İqtiyej) “İhtiyaç” (Ar. اِحْتِيَاجٌ),

Игътияят (İqtiyet) “İhtiyat, yedek” (Ar. اِحْتِيَاظٌ),

Легъзе (Leqze) “Lahza, an, kısa bir süre” (Ar. لَحْظَةٌ),

Магърум (Maqrum) “Mahrum, yasaklanmış” (Ar. مَحْرُومٌ),

Сабъгъ хийр (Sabvq xiyr), “günaydın” (Ar. صَبَاحُ الْخَيْرِ),

Гажет (Qajet) “ihtiyaç” (Ar. حَاجَةٌ),

Гьалал (Qalal) “helal” (Ar. حَالَالٌ),

Гьарам (Qaram) “haram” (Ar. حَرَامٌ),

Реъим (Reqim) “rahim, merhametli” (Ar. رَحِيمٌ),

Рубъгъ (Rиq) “ruh” (Ar. رُوحٌ),

Рубъгъани (Rиьгъани) “ruhani, dîni” (Ar. رُوحَانِيٌّ),

Гьахъ (Qax) “hak, gerçek” (Ar. حَقٌّ),

- Гъая (Qaye) “haya, edep” (Ar. حَيَاءُ),
 Рейгъан (Reyqan) “reyhan” (Ar. رِيحَانٌ),
 Гъаким (Qakim) “hâkim” (Ar. حَاكِمٌ),
 Гъукумат (Qukumat) “hükümet” (Ar. حُكُومَةٌ),
 Кагъул (Kaqlul) “sürme” (Ar. مِخْلَلٌ),
 Силагъ (Silaq) “silah” (Ar. سِلَاحٌ),
 Гъайван (Qayvan) “hayvan” (Ar. حَيَوَانٌ),
 Гъашарат (Qaşarat) “haşerat” (Ar. حَشَرَاتٌ),
 Гъалва (Qalva) “helva” (Ar. حَلْوَى),
 Гъамбал (Qambal) “hamal” (Ar. حَمَالٌ),
 Гъарф (Qarf) “harf” (Ar. حَرْفٌ),
 Имтигъан (İmtiqvan) “imtihan” (Ar. اِمْتِحَانٌ),
 Гъасрет (Qasret) “hasret” (Ar. حَسْرَةٌ),
 Магъир (Maqir) “mahir, becerikli” (Ar. مَاهِرٌ),
 Гъава (Qava) “hava” (Ar. هَوَاءٌ),
 Жигъет (Jiqbet) “cihet, taraf” (Ar. جِهَةٌ),
 Машгъур (Maşqur) “meşhur, ünlü” (Ar. مَشْهُورٌ),
 Фагъум (Faqumit) “anlayış” (Ar. فَهْمٌ),
 Жегъл (Jeql), “cahil” (Ar. حَاحِلٌ),
 Иншаллагъ (İnşallaq) “İnşallah, Allah izin verirse” (Ar. إِنْ شَاءَ اللَّهُ),
 Мезгъеб (Mezqeb) “mezhep” (Ar. مَذْهَبٌ),
 Щагъид (Şaqid) “Şâhit” (Ar. شَاحِدٌ),
 Сегъер (Seqer) “seher” (Ar. سَهَرٌ),

- Гьужум (Qıjım), “hücum” (Ar. هُجُومُ),
 Гьайьат (Qayāt) “Heybet, saygı ile karışık korku” (Ar. هَيْبَةٌ),
 Гьевес (Qevēs) “Gözü başka şey görmeme, heves, çılgınlık” (Ar. هَوَسٌ),
 Гьис (Qis) “his, duygu” (Ar. حِسٌّ),
 Гьерекат (Qerekat) “hareket” (Ar. حَرَكَةٌ),
 Гьурмет (Qıurmet) “Saygı, kutsallık” (Ar. حُرْمَةٌ),
 Гьамам (Qatam) “hamam” (Ar. حَمَّامٌ),
 Гьейри (Qeyri) “Gayri” (Ar. غَيْرٌ),
 Гьараз (Qaraz) “Kasıt” (Ar. غَرَضٌ),
 Гьурьбат (Qurbat) “Garip” (Ar. غُرْبَةٌ),
 Маишгьул (Maşgul) “meşgul” (Ar. مَشْغُولٌ),
 Гьалат (Галат) “hata, kusur” (Ar. غَلَطٌ),
 Магьара (Maqara) “İn, mağara” (Ar. مَعَارَاةٌ),
 Магьле (Maqlе) “mahalle” (Ar. مَحَلَّةٌ)

148

OMÜİFD

2) Arapça Alıntı Kelimelerdeki / ج / Ünsüzü

Arapçadan alınan kelimelerdeki / ج / ünsüzü / J / ünsüzü ile karşılanmıştır.

- Ажайиб (Ajayib) “acayip” (Ar. عَجَائِبُ),
 Жаваб (Javab) “cevap” (Ar. جَوَابٌ),
 Желб (Jelb) “çekmek” (Ar. جَلَبٌ),
 Жем (Jem) “çoğul” (Ar. جَمْعٌ),
 Жигьет (Jiqbet) “cihet, taraf” (Ar. جِهَةٌ),
 Жинс (Jins) “cins. tür” (Ar. جِنْسٌ),

- Игътияж (İqtiyej)* “ihtiyaç” (Ar. اِحْتِيَاجُ),
Мажбур (Majbur) “mecbur, zaruri” (Ar. مَجْبُورٌ),
Нетижа (Netija) “netice, sonuç” (Ar. نَتِيحَةٌ),
Тажуб (Tажуб) “şaşıрма, taccüp” (Ar. تَعَجُّبٌ),
Гажет (Qajet) “hacet, ihtiyaç” (Ar. حَاجَةٌ),
Жаназа (Janaza) “cenaze” (Ar. جَنَازَةٌ),
Жасад (Jasad) “ceset” (Ar. جَسَدٌ),
Жеъеннем (Jeennem) “cehennem” (Ar. جَهَنَّمَ),
Жегъл (Jeql) “cehalet” (Ar. جَهْلٌ),
Жуьмя (Jumye) “Cuma” (Ar. جُمُعَةٌ),
Важиб (Vajib) “vacip, gerekli” (Ar. وَاجِبٌ),
Межлис (Mejlis) “meclis” (Ar. مَجْلِسٌ),
Жерме (Jerme) “ceza” (Ar. جَزَاءٌ),
Жиб (Jib) “cep” (Ar. جَيْبٌ),
Гьужум (Qujum) “hücum, saldırı” (Ar. هُجُومٌ),
Жасус (Jasus) “casus” (Ar. حَاسِسٌ),
Жилд (Jild) “cilt, deri” (Ar. جِلْدٌ),
Тажир (Tajir) “tacir, iş adamı” (Ar. تَاجِرٌ),
Жаннам (Jallat) “cellat” (Ar. جَالِدٌ),
Таржума (Tarjuma) “tercüme, çeviri” (Ar. تَرْجُمَةٌ),
Ажиз (Ajiz) “Âciz” (Ar. عَاجِزٌ)

3)Arapça Alıntı Kelimelerdeki / ظ / ض / ز / ذ / Ünsüzleri

Lezgi diline Arapçadan gelen kelimelerdeki / ظ / ض / ز / ذ / ünsüzleri / Z / ünsüzü ile karşılanmıştır.

- Эзият (Eziyet) "Eziyet" (Ar. أُذِيَّةُ),*
Зерре (Zerre) "Zerre" (Ar. ذَرَّةُ),
Изин (İzin) "İzin" (Ar. إِذْنُ),
Азан (Azan) "Ezan" (Ar. أَذَانُ),
Азаб (Azab) "Azap" (Ar. عَذَابُ),
Мезгъеб (Mezhep) "Mezhep" (Ar. مَذْهَبُ),
Лезет (Lezet) "Lezzet" (Ar. لَذَّةُ),
Азият (Aziyet) "Çile, meşakkat, eziyet" (Ar. أُذِيَّةُ),
Зигъин (Ziqin) "Zihin" (Ar. ذَهْنُ),
Хазина (Xazina) "Hazine" (Ar. خَزَائِنَةٌ),
Зиярат (Ziyerat) "Ziyaret" (Ar. زِيَارَةٌ),
Лазим (Lazim) "Lâzım" (Ar. لَازِمٌ),
Залзала (Zalzala) "Deprem" (Ar. زَلْزَلَةٌ),
Жаназа (Janaza) "Tabut, cenaze işlemleri" (Ar. جَنَازَةٌ),
Закат (Zakat) "Zekat" (Ar. زَكَاةُ),
Азиз (Aziz) "Azizi" (Ar. عَزِيزٌ),
Зейтун (Zeytun) "Zeytin" (Ar. زَيْتُونُ),
Заман (Zaman) "Zaman" (Ar. زَمَانٌ),
Везир (Vezir) "Vezir" (Ar. وَزِيرٌ),
Гъараз (Qaraz) "Hedef, amaç," (Ar. غَرَضٌ),

- Гъазур (Qazur) “Hazır” (Ar. حَاضِرٌ),
 Зарар (Zarar) “Zarar” (Ar. ضَرَرٌ),
 Зарб (Zarb) “Vurma, darb” (Ar. ضَرْبٌ),
 Зид (Zid) “Zıt” (Ar. حِدٌّ),
 Рази (Razi) “Razı, hoşnut” (Ar. رَاضٍ),
 Тавази (Tavazi) “Tevazu” (Ar. تَوَاضَعٌ),
 Эфзел (Efzel) “Daha iyi, daha faziletli” (Ar. أَفْضَلُ),
 Заруф (Zaruf) “Zarif” (Ar. ظَرِيفٌ),
 Зулумат (Zulumat) “Zulmet, zifiri karanlık” (Ar. ظُلُمَاتٌ),
 Назар (Nazar) “Nazar, bakış” (Ar. نَظَرٌ),
 Низам (Nizam) “Düzen, nizam” (Ar. نِظَامٌ),
 Мазлум (Mazlum) “Mazlum, zulme uğramış” (Ar. مَظْلُومٌ),
 Везифа (Vezifa) “Görev, vazife” (Ar. وَظِيفَةٌ),
 Назир (Nazir) “Bakan” (Ar. نَازِرٌ)

4) Arapça Alıntı Kelimelerdeki / ق / Ünsüzü

Arapçadan Lezgi diline giren kelimelerdeki /ق/ ünsüzü genellikle /K/ ünsüzü ile karşılanmıştır.

- Гъакъикъат (Qakikat) “hakikat, gerçək” (Ar. حَقِيقَةٌ),
 Макъам (Makam) “Makam” (Ar. مَقَامٌ),
 Кагъул (Kaquul) “Sürme” (Ar. كَحْلٌ),
 Къелем (Kelem) “Kalem” (Ar. قَلَمٌ),
 Катил (Katil) “Kâtil” (Ar. قَاتِلٌ),
 Къимет (Kimet) “Kıymet, değer” (Ar. قِيَمَةٌ),

Къиса (Kisa) “Hikâye, kıssa” (Ar. قِصَّةُ),

Фекъи (Feki) “Fakîh, İslam Hukukçusu” (Ar. فِقِيَّةُ),

Къасаб (Kasab) “Kasap” (Ar. قَصَّابُ),

Декъикъа (Dekika) “Dakîka” (Ar. دَقِيقَةٌ),

Лукма (Lukma) “Lokma” (Ar. لُقْمَةٌ),

Birkaç kelimedede ise /X/²⁰ harfi tarafından karşılanmıştır.

Гъахъ (Qax) “hak, gerçek” (Ar. حَقٌّ),

Лайих (Layix) “Layık, münasip” (Ar. لَائِقٌ),

Партахал (Partaxal) “Portakal” (Ar. بَرْتَقَالٌ),

Сандух (Sandux) “Sandık” (Ar. صَنْدُوقٌ).

152 5)Arapça Alıntı Kelimelerdeki /خ/ Harfi

OMÜİFD

Arapça alıntı kelimelerdeki /خ/ harfi Lezgi dilinde /X/ harfi ile karşılanmıştır.

Хабар (Xabar) “Haber” (Ar. خَبْرٌ),

Хазина (Xazina) “Hazine” (Ar. خَزِينَةٌ),

Хсуси (Xsusi) “Hususi, özel” (Ar. خُصُوصِي),

Махлукъат (Maxlukat) “Mahlûkât” (Ar. مَخْلُوقَاتٌ),

Ихлас (İxlas) “İhlas” (Ar. إِخْلَاصٌ),

Халикъ (Xalik) “Yaratıcı” (Ar. خَالِقٌ).

6)Arapça Alıntı Kelimelerdeki Üstünlü Sesler

Arapça kelimelerin çoğunda, üstünlü sesler Lezgi dilinde /A/ ünlüsü ile karşılanmıştır.

²⁰ (X) harfi Kril ve Azerbaycan alfabelerinde yer almaktadır. Boğaz harflerinden olup Arap alfabesindeki (خ) harfi gibi boğaz hırlatılarak telaffuz edilmektedir.

- Ақъали (Aqali)* “Millet, toplum” (Ar. أَهْلِي),
Азият (Aziyet) “Çile, meşakkat” (Ar. أَذِيَّةُ),
Ада авун (Ada avun) “Yerine getirmek” (Ar. أَدَاءُ),
Азан (Azan) “Ezan” (Ar. أَذَانٌ),
Адават (Adavat) “Adavet” (Ar. عِدَاوَةٌ),
Давам (Davam) “Devam” (Ar. دَوَامٌ),
Жаваб (Javab) “cevap” (Ar. جَوَابٌ),
Салам (Salam) “Selam” (Ar. سَلَامٌ),
Табдил (Табдил) “Tebdil, deęişme” (Ar. تَبْدِيلٌ),
Залзала (Zalzala) “Deprem, zelzele” (Ar. زَلْزَلَةٌ),
Ваба (Vaba) “Veba” (Ar. وَبَاءٌ),
Дава (Dava) “İlaç, deva” (Ar. دَوَاءٌ),
Басарат (Basarat) “Basiret” (Ar. بَصِيرَةٌ),
Вафат (Vafat) “Vefat” (Ar. وَفَاةٌ),
Жасад (Jasad) “Ceset” (Ar. جَسَدٌ),
Закат (Zakat) “Zekât” (Ar. زَكَاةٌ),
Саваб (Savab) “Sevap” (Ar. ثَوَابٌ),
Тавакул (Tavakul) “Tevekkül” (Ar. تَوَكُّلٌ),
Таврат (Tavrat) “Tevrat” (Ar. تَوْرَاتٌ),
Макъам (Makam) “Makam” (Ar. مَعَامٌ),
Кабъул (Kaql) “Sürme” (Ar. كَحْلٌ),
Саласа (Salasa) “Üç” (Ar. ثَلَاثَةٌ),
Кабаб (Kabab) “Kebab” (Ar. كَبَابٌ),

Таржума (Tarjuma) “Tercüme, çeviri” (Ar. تَرْجُومَةٌ)

Bu kelimelerin yanında, Arapça kelimelerin bir kısmında üstünlü sesler ince /e/ ünlüsüne dönüşmüştür.

Эфзел (Efzel) “daha faziletli, efdal” (Ar. أَفْضَلُ),

Эмин (Emin) “emin, güvenilir” (Ar. أَمِينٌ),

Эбед (Ebed) “ebedi, sonsuz” (Ar. أَبَدِي),

Евел заман (Evel zaman) “evvel, önce” (Ar. أَوَّلُ زَمَانٍ),

Делил (Delil) “Delil, rehber” (Ar. دَلِيلٌ),

Беден (Beden) “Beden” (Ar. بَدَنٌ),

Шейх (Şeyx) “Şeyh” (Ar. شَيْخٌ),

Шерик (Şerik) “Şerik, ortak” (Ar. شَرِيكٌ),

Нефес (Nefes) “Nefes, soluk” (Ar. نَفْسٌ),

Гъевес (Qeves) “İstek, heves, Gözü başka bir şey görmeme” (Ar. هَوَسٌ),

Къелем (Kelem) “Kalem” (Ar. قَلَمٌ),

Медреса (Medresa) “Okul, medrese” (Ar. مَدْرَسَةٌ),

Келима (Kelima) “Kelime” (Ar. كَلِمَةٌ),

Эдебият (Edebiyat) “Edebiyat” (Ar. أَدَبِيَّاتٌ)

Az olsa da /i/ ünlüsüne dönüştüğü de olmuştur.

Кирагъ (Kırağ) “Çirkin, kötü, kerih” (Ar. كَرِيهَةٌ)

7) Arapça Alıntı Kelimelerdeki Ötreli Sesler

Arapça kelimelerdeki ötreli sesler Lezgi dilinde genellikle /U/ ünlüsü ile karşılanmıştır:

Уьмуьр (Umur) “ömür, hayat” (Ar. عُمْرٌ),

Гъурьбат (Qurbat) “Garip” (Ar. غُرْبَةٌ),

Зулумат (*Zulumat*) “Zulmet, zifiri karanlık” (Ar. ظُلُمَاتُ),

Къуват (*Kuvat*) “Güç” (Ar. قُوَاتُ),

Къабулун (*Kabulun*) “Kabul” (Ar. قَبُولُ),

Магълуб (*Maqlub*) “Mağlup” (Ar. مَغْلُوبٌ),

Магърум (*Maqrum*) “Mahrum, engellenmiş” (Ar. مَحْرُومٌ),

Мажбур (*Majbur*) “Zorunlu, mecbur” (Ar. مَجْبُورٌ),

Малум (*Malum*) “Bilinen, malum” (Ar. مَعْلُومٌ),

Махлукъат (*Mahlukat*) “Mahlukat” (Ar. مَخْلُوقَاتُ),

Махсус (*Maxsus*) “Özel, mahsus” (Ar. مَخْصُوصٌ),

Маишгьул (*Maşgul*) “Meşgul” (Ar. مَشْغُولٌ),

Мумкун (*Mumkun*) “Mümkün” (Ar. مُمَكِّنٌ),

Маишгьур (*Maşqur*) “Ünlü, meşhur” (Ar. مَشْهُورٌ),

Суал (*Sual*) “Soru” (Ar. سُؤَالٌ),

Умуми (*Umumi*) “Genel” (Ar. عُمُومِي),

Мазлум (*Mazlum*) “Mazlum, zulme uğramış” (Ar. مَظْلُومٌ),

Дуьа (*Dua*) “Dua” (Ar. دُعَاءٌ),

Мунафикъ (*Munafik*) “Münafık” (Ar. مُنَافِقٌ),

Руьгъ (*Ruq*) “Ruh” (Ar. رُوحٌ).

Şu iki kelimedede ise ötreli ses herhangi bir harfle karşılanmamıştır.

Хсуси (*Xsusi*) “Hususi, özel” (Ar. حُصُوصِي),

Флан (*Flan*) “Falan, falancı” (Ar. فَلَانٌ).

8) Arapça Alıntı Kelimelerdeki /I/ ve /İ/ Ünlüleri

Arapça kelimelerdeki /I/ ve /İ/ ünlüsü, bazı kelimelerde ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmeleri sonucunda kalınlaşarak /u/ olmuştur.

Заруф (Zaruf) “zarif, şık, alımlı” (Ar. ظَرِيفٌ),

Залум (Zalum) “zâlim” (Ar. ظَالِمٌ),

Фалуж (Faluğ) “felçli” (Ar. فَالِجٌ),²¹

Усбат (Usbat) “ispat” (Ar. اِبْتِاتٌ),

Гъазур (Qazur) “Hazır” (Ar. حَاضِرٌ)

9) Arapça Alıntı Kelimelerde / ع / ve / ء /

Arapça alıntı kelimelerdeki hemze ve ‘ayn, Lezgi dilinde çeşitli şekillerde gelişmiştir.

a) / ع / ve / ء / tamamen düşen ‘aynlı veya hemzeli kelimeler

Lezgi diline geçen Arapça kelimelerden bazılarında hemze ve ‘ayn düşmüştür. ‘ayn harfleri üzerindeki /u/e/a/i/ sesleri üzerindeki hareketlerin sesleridir.

156

OMÜİFD

Уьмуьр (Umur) “Ömür, yaşam” (Ar. عُمُرٌ),

Ибрет (İbret) “İbret” (Ar. عِبْرَةٌ),

Имарат (İmarat) “İmâret, yapı” (Ar. عِمَارَةٌ),

Маишат (Maişat) “Yaşam, geçim” (Ar. مَعِيشَةٌ),

Малум (Malum) “Bilinen” (Ar. مَعْلُومٌ),

Мана (Mana) “Mana, anlam” (Ar. مَعْنَى),

Тайин (Tayin) “Tayin, atama” (Ar. تَعْيِينَ),

Тариф (Tarif) “Tanım” (Ar. تَعْرِيفٌ),

Умуми (Umumi) “Genel” (Ar. عُمُومِي),

Ибадат (İbadat) “İbadet” (Ar. عِبَادَةٌ),

Азаб (Azab) “Azap” (Ar. عَذَابٌ),

²¹ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995 s. 672; “Meflûç” kelimesi de felçli anlamında kullanılmaktadır.

- Шаруат* (Şariat) “Şeriat” (Ar. شَرِيعَةٌ),
Азиз (aziz) “İzzetli” (Ar. عَزِيزٌ),
Адалат (Adalat) “Adalet, hak” (Ar. عَدَالَةٌ),
Адет (Adet) “Sayı” (Ar. عَدَدٌ),
Табиуат (Tabiat) “Doğa, tabiat” (Ar. طَبِيعَةٌ),
Шаир (Şair) “Şair” (Ar. شَاعِرٌ),
Илим (İlim) “İlim” (Ar. عِلْمٌ),
Марифат (Marifat) “Marifet, bilgi” (Ar. مَعْرِفَةٌ),
Талим (Talim) “Eğitim, öğretim” (Ar. تَعْلِيمٌ),
Малумат (Malumat) “Bilgi” (Ar. مَعْلُومَاتٌ),
Аламанат (Alamat) “İşaret, alamet” (Ar. عِلَامَةٌ),
Гъавгъа (Qavga) “Kavga, kargaşa” (Ar. صَبُوضَاءٌ),
Гъава (Qava) “Hava” (Ar. هَوَاءٌ),
Файда (Fayda) “Fayda” (Ar. فَايْدَةٌ),
Шей (Şey) “Şey” (Ar. شَيْءٌ),
Ваба (Vaba) “Veba” (Ar. وَبَاءٌ),
Дува (Dua) “Dua” (Ar. دُعَاءٌ),
Гъая (Qaye) “Haya, edep” (Ar. حَيَاءٌ),
Хама (Hata) “Yanlış, hata” (Ar. خَطَأٌ),
Бине (Bine) “Yapı, bina” (Ar. بِنَاءٌ),

b) / ɛ / veya / ɛ / nin / y / ünsüzüne dönüştüğü ‘aynı veya hemzeli kelimeler

Bir kısım Arapça alıntı kelimedeki ‘ayn ve hemzeler / y / ünsüzüne dönüşmüştür:

Ажайиб (*Ajayib*) “Acayip” (Ar. عَجَائِبُ),

Файда (*Fayda*) “Fayda” (Ar. فَايِدَةٌ),

Бидят (*Bidyat*) “Bidat” (Ar. بِدْعَةٌ),

Жуьмя (*Jumye*) “Cuma” (Ar. جُمُعَةٌ),

Кябе (*Kyabe*) “Kabe” (Ar. كَعْبَةٌ),

Йсир (*Ysir*) “Esir” (Ar. أُسَيْرٌ),

Санайи (*Sanayi*) “Sanayi” (Ar. صِنَاعِي),

Тям (*Tyem*) “Yemek” (Ar. طَعَامٌ),

Зайиф (*Zayif*) “Zayıf” (Ar. ضَعِيفٌ),

Лайих (*Layix*) “Layık, münasip” (Ar. لَائِقٌ),

Майил (*Mayil*) “Meyletme” (Ar. مَيْلٌ)

158

OMÜİFD

c) Ğ harfi hazfedilen kelime

Жем (*Jem*) “Çoğul” (Ar. جَمْعٌ),

Тажуб (*Tajub*) “Şaşkınlık taaccüp” (Ar. تَعَجُّبٌ)

d) Ğ harfi / İ / ve / E / ünlüsüne dönüşen ‘aynly kelime

Ими (*İmi*) “Amca, emmi” (Ar. عَمُّ),

Эме (*Eme*) “Hala” (Ar. عَمَّةٌ), Эмур (*Etir*) “Koku” (Ar. عَطْرٌ)

10) Арапча Алıntı Kelimelerde Uzun Ünlülerin Kısılması

Арапча алıntı kelimelerдеки uzun ünlüler Lezgi dilinde kısalmıştır.

Инад (*İnad*) “İnat” (Ar. عِنَادٌ),

Катил (*Katil*) “Katil” (Ar. قَاتِلٌ),

Малумат (*Malumat*) “Bilgi” (Ar. مَعْلُومَاتٌ),

Эмин (*Emin*) “Emin, güvenilir” (Ar. أَمِينٌ),

Давам (Davam) “Devam” (Ar. دَوَامٌ),

Мазлум (Mazlum) “Mazlum, zulme uğramış” (Ar. مَظْلُومٌ),

Жаназа (Janaza) “Cenaze” (Ar. جَنَازَةٌ)

11) Ünlü Düşmesi

Хусу (Xsusi) “Hususi, özel” (Ar. خُصُوصِي),

Сагъб (Saqb) “Sahip” (Ar. صَاحِبٌ),

Жерме (Jerme) “Ceza” (Ar. جَزَاءٌ),

Магъле (Maqle) “Mahalle” (Ar. مَحَلَّةٌ),

Флан (Flan) “Falan, kimse” (Ar. فُلَانٌ)

12) Ünsüz Düşmesi

/y/ düşmesi

Къимет (Kvimet) “Kıymet, değer” (Ar. قِيَمَةٌ)

Kelime Sonlarındaki /t/ ünsüzünün düşmesi

Alıntı kelime sonlarındaki /t/ ünsüzleri bazı kelimelerde düşmüştür.

Хазина (Xazina) “Hazine” (Ar. خَزِينَةٌ),

Зерре (Zerre) “Zerre” (Ar. ذَرَّةٌ),

Къиса (Kisa) “Hikaye, kıssa” (Ar. قِصَّةٌ),

Залзала (Zalzala) “Deprem” (Ar. زَلْزَلَةٌ),

Жерме (Jerme) “Ceza” (Ar. جَزَاءٌ),

Везифа (Vezifa) “Vazife, görev” (Ar. وظيفَةٌ),

Декъикъа (Dekika) “Dakika” (Ar. دَقِيقَةٌ),

Лукма (Lukma) “Lokma” (Ar. لُقْمَةٌ)

/h/ Düşmesi

Фекъи (Feki) “Fakih, İslam Hukukçusu” (Ar. فَقِيهٌ),

Баракалла (*Barakalla*) “Allah mübarek etsin” (بَارَكَ اللهُ),

Жеьеннем (*Jeennem*) “Cehennem” (جَهَنَّمَ),

13) İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Гьурия (*Quriye*) “Hürriyet” (Ar. حُرِّيَّةٌ),

Эзият (*Eziyet*) “Eziyet” (Ar. أَذِيَّةٌ),

Кьуват (*Kuvat*) “Kuvvet” (Ar. قُوَّةٌ),

Кьыса (*Kisa*) “Hikâye, kıssa” (Ar. قِصَّةٌ),

Тажуб (*Tajub*) “Şaşkınlık, taaccüb” (Ar. تَعَجُّبٌ),

Мейит (*Meyit*) “Ölü” (Ar. مَيِّتٌ),

Ният (*Niyat*) “Niyet” (Ar. نِيَّةٌ),

Тавакул (*Tavakul*) “Tevekkül” (Ar. تَوَكُّلٌ),

Весият (*Vesiyat*) “Vasiyet” (Ar. وَصِيَّةٌ),

Лезет (*Lezet*) “Lezzet” (Ar. لَذَّةٌ),

Кьасаб (*Kasab*) “Kasap” (Ar. قِصَابٌ),

Гьамбал (*Qambal*) “Hamal” (Ar. حَمْلٌ),

Эдебият (*Edebiyat*) “Edebiyat” (Ar. أَدَبِيَّاتٌ)

14) Ünlü Türemesi

Уьмуьр (*Umur*) “Ömür” (Ar. عُمُرٌ),

Изин (*İzin*) “İzin” (Ar. إِذْنٌ),

Фагьум (*Faqum*) “Anlayış” (Ar. فُهُومٌ),

Фикир (*Fikir*) “Fikir, düşünce” (Ar. فِكْرٌ),

Шикил (*Şikil*) “Şekil” (Ar. شَكْلٌ),

Зикур (*Zikur*) “Zikir” (Ar. ذِكْرٌ),

- Рубкун* (*Rukun*) “Rükün” (Ar. رُكُونُ),
Шукур (*Şukur*) “Şükür” (Ar. شُكْرُ),
Хийир (*Xiyir*) “Hayırlı” (Ar. حَيْرٌ),
Этир (*Etir*) “Koku” (Ar. عَطْرٌ),
Девир (*Devir*) “Devir” (Ar. دَوْرٌ),
Илим (*İlim*) “İlim” (Ar. عِلْمٌ),
Шиир (*Şiir*) “Şiir” (Ar. شِعْرٌ),
Айиб (*Ayib*) “Ayıp” (Ar. عَيْبٌ),
Зулум (*Zulum*) “Zulüm” (Ar. ظُلْمٌ),
Уьзур (*Uzur*) “Özür” (Ar. عُدْرٌ)

15)Diğer Ünlü Değişmeleri

161

Kelimelerde çok daha az görülen ses değişmeleri ise şunlardır.

OMÜFD

Yuvarlaklaşma

Sınırlı sayıdaki kelimedede rastlanan bu olay, dudak ünsüzlerinde görülür:

i, ı > u değişmesi

Мумкун (*Mumkun*) “Mümkün” (Ar. مُمَكِنٌ)

Düzleşme

ü, u > a değişmesi

Тафават (*Tafavat*) “Farklılık, dereceleme” (Ar. تَفَاوُتٌ),

Партахал (*Partaxal*) “Portakal” (Ar. بُرْتُقَالٌ)

Darlaşma

a > i değişmesi

Хийир (*Xiyir*) “İyi dilek, hayır dua” (Ar. حَيْرٌ)

e > i değişmesi

Кирагь (*Kiraq*) “Kerih, çirkin” (Ar. كَرِيهٌ)

Genişleme

i > a değişmesi

Машмаш (*Maşmaş*) “Kayısı” (Ar. مَشْمَشٌ),

Кирагъ (*Kırağ*) “Kerih, çirkin” (Ar. كَرِيهٌ)

16)Diğer Ünsüz Değişmeleri

b>p Değişmesi

Тешнигъ (*Teşpiğ*) “Benzeme” (Ar. تَشْبِيهٌ),

Пехил (*Pexil*) “Haset eden” (Ar. بَحِيلٌ),

Партахал (*Partaxal*) “Portakal” (Ar. بَرْتَقَالٌ)

Sonuç

Lezgi dilinin tarihten gelme kültürel etkileşimi neticesinde Arapça ile alışveriş içinde olması kaçınılmaz olmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde, Arapça kelimelerin Lezgi diline geçiş yaparken, Lezgi dilinin fonetik yapısına uygun ses ve harf değişimine uğradığı görülmektedir.

Bölgenin tarihine ve Arapça alıntı kelimelere bakıldığında, Arapçadan Lezgi diline geçen kelimelerin üç dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar, Dağıstan’ın Arap akınlarına maruz kaldığı, İslamiyet’in yayılmaya başladığı ilk dönem (VII-XI. yy.); Selçukluların Dağıstan'a girdikleri yıllardan itibaren İlhanlı, Altınorda, Timurlar, Şirvanşahlar ve Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü ikinci dönem (XI-XVII. yy.) ve Dağıstan'da Safevî hâkimiyetinin hüküm sürdüğü üçüncü dönemdir (XVII-XIX. yy.).

Arapça alıntı kelimelerin, birinci dönemde konuşma diliyle sözlü olarak doğrudan Araplardan, ikinci dönemde Arapça yazılı kitaplar vasıtasıyla, üçüncü dönemde ise hem Arapça yazılı eserler hem de Osmanlıca, Azerice ve Farsça edebi eserler vasıtasıyla Lezgi diline geçmiş oldukları görülmektedir.

Hem Lezgi hem de Azericedeki Arapça alıntı kelimelerdeki fonetik değişimlerden hareketle, Lezgi diline geçen bazı alıntı kelimelerin Azerbaycan dili yoluyla dolaylı geçiş yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Arapça Alıntı Kelimelerdeki Harflerin Lezgi Dilindeki Ses Karşılıkları

Sıra No	Arapça Harfler	Lezgi Dilindeki Ses Karşılığı	Örnekler
1	ح ه خ	Q	Магърум (Mağrum) "Mahrum, yasaklanmış" (Ar. مَحْرُومٌ), Гъава (Q̄ava) "hava" (Ar. هَوَاءٌ), Маишгъул (Maşgul) "meşgul" (Ar. مَشْغُولٌ),
2	ج	J	Жаваб (Javab) "cevap" (Ar. جَوَابٌ),
3	ذ ظ ض ز	Z	Зерре (Zerre) "Zerre" (Ar. ذَرَّةٌ), Заруф (Zaruf) "Zarif" (Ar. ظَرِيفٌ), Зарар (Zarar) "Zarar" (Ar. ضَرَرٌ), Зейтун (Zeytun) "Zeytin" (Ar. زَيْتُونٌ),
4	ق	K	Къелем (Kelem) "Kalem" (Ar. قَلَمٌ),
5	خ	X	Ихлас (İhlas) "İhlas" (Ar. إِحْلَاصٌ),
6	ع ء	Y	Бидят (Bidayet) "Bidat" (Ar. بِدْعَةٌ), Файда (Fayda) "Fayda" (Ar. فَايْدَةٌ),
7	ع	İ E	Ими (İmi) "Amca, emmi" (Ar. عَمُّ), Эме (Eme) "Hala" (Ar. عَمَّةٌ),
	ب	P	Тешипгъ (Teşpiq) "Benzeme" (Ar. تَشْبِيهٌ),
8	ع ء	Hazfedilmiş	Шариат (Şariat) "Şeriat" (Ar. شَرِيْعَةٌ), Жем (Jem) "Çoğul" (Ar. جَمْعٌ), Дува (Dua) "Dua" (Ar. دُعَاةٌ),
9	ي	Hazfedilmiş	Къимет (K̄imet) "K̄iymet, değer" (Ar. قِيَمَةٌ),
11	د،ة	Hazfedilmiş	Декъикъа (Dekika) "Dakika" (Ar. دَقِيقَةٌ),
12	ه،ه	Hazfedilmiş	Жеъеннем (Jeennem) "Cehennem" (Ar. جَهَنَّمَ),

163

OMÜİFD

Tablo 2: Arapça Alıntı Kelimelerdeki Harekelerin Lezgi Dilindeki Ses Karşılıkları

Sıra No	Arapça Harekeler	Lezgi Dilindeki Ses Karşılığı	Örnekler
1	Fetha	A İ	Залзала (Zalzala) "Deprem, zelzele" (Ar. زَلْزَلَةٌ), Хийир (Xiyir) "İyi dilek, hayır dua" (Ar. حَيْيْرٌ),
2	Damme	U A	Мумкун (Mumkun) "Mümkün" (Ar. مُمَكِّنٌ), Тафават (Tafavat) "Farklılık, dereceleme" (Ar. تَفَاوُتٌ),
3	Kesra	İ U A	Мунафикъ (Munafik) "Münafık" (Ar. مُنَافِقٌ), Залум (Zalum) "zâlim" (Ar. ظَالِمٌ), Маишмаш (Maşmaş) "Kayısı" (Ar. مَيْشْمِشٌ),

Tablo 3: Arapça Alıntı Kelimelerdeki Ünlü/Ünsüzlerin Lezgi Dilindeki Ses Karşılıkları

Sıra	Arapça Kelimelerdeki Ünlü/Ünsüz	Lezgi Dilindeki Ses Karşılığı	Örnekler
1	Uzun ünlü ا و ي	Kısa ünlü	<i>Камил (Katil)</i> “Kâtil” (Ar. قَاتِل), <i>Малумат (Malumat)</i> “Bilgi” (Ar. مَعْلُومَات), <i>Эмин (Emin)</i> “Emin, güvenilir” (Ar. أَمِين).
2	Ünlü sesler (Harekeler)	Hazfedilmiş	<i>Сагъб (Sagb)</i> “Sahip” (Ar. صَاحِب), <i>Флан (Flan)</i> “Falan, kimse” (Ar. فُلَان).
3	İkiz ünsüzler (Şedde)	Tek ünsüz	<i>Къуса (Kisa)</i> “Hikâye, kıssa” (Ar. قِصَّة), <i>Меӱм (Meyit)</i> “Ölü” (Ar. مَيِّت).
4	Ünsüz	Ünlü türemesi	<i>Зикур (Zikur)</i> “Zikir” (Ar. ذِكْر), <i>Рубкуьн (Rukun)</i> “Rükün” (Ar. رُكْن).

164

OMÜİFD

Kaynakça

- Tezcan, Semih, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, 1978.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, AMİA Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü Yayını, Bakü, 2006.
- Buniyatov, Ziya Musa, “Dağistan” *DİA*, Ankara, 1993, c. VIII, s.170;
- Büyük Larousse Ansiklopedisi*, “Lezgiler”, Milliyet Yayınları.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Heyet)*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Dursun, Davut, “Lezgiler”, *DİA*, İstanbul, 2003.
- Gacıyev, M.M., *Rusko-Lezginski Slovar*, Mahackala, 1950.
- Gaydarov, R.İ., Mirzehanov, S.M., Ramaldanov, G.R., *Lezgi çal 6-7*, Mahaçkala, 1992.
- Halibov, B.B., *Lezgi Dillerinin Fonetik Karşılaştırılması*, Moskova, 1980.
- Harry Walsh, *Ibero-Caucasian. Muslim peoples: A World Ethnographic Survey*, Connecticut, 1978.
- Kasumov, Ali, Kasumov, Hasan, *Çerkes soykırımı XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Ankara, 1995.
- Komünist Gazetesi* 4 Haziran 1987.

Kömürcü, Ahmet, "Lezgi Âlimi Muhammed Yarağı'nın Kafkasya Bağımsızlık Mücadelesindeki Rolü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 33, Mayıs-Temmuz 2007.

Muğçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.

Önkal, Ahmet "Bâhilî Abdurrahman b. Rebîa", *DİA*, İstanbul, 1991.

Tavkul, Ufuk, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, S. 7(25,), 1998.

Vvedensky, Boris, Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 8 Aralık 1958.

Yıldız, Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir, 2006.

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf 22.10.2014

<http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> 16.10.2014

